

РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА
НАРОДЕН ПРАВОБРАНИТЕЛ
ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ЗАШТИТА НА ПРАВАТА НА ДЕЦАТА

ИЗВЕШТАЈ
НА НАРОДНИОТ ПРАВОБРАНИТЕЛ ЗА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈАТА
НА КОНВЕНЦИЈАТА ЗА ПРАВАТА НА ДЕТЕТО И
ПРОТОКОЛИТЕ КОН КОНВЕНЦИЈАТА
2000-2005

Скопје октомври 2007

НАДЛЕЖНОСТ И НАЧИН НА РАБОТА НА НАРОДНИОТ ПРАВОБРАНИТЕЛ

Институцијата **Народен правобранител во Република Македонија** е востановена со Уставот на Република Македонија донесен во 1991 година, а со работа започна во февруари 1998 година по донесувањето на Законот за народниот правобранител, изборот на народен правобранител и неговите заменици и создавањето на просторни и техничко-административни и кадровски услови за работа.

Институцијата Народен правобранител во Република Македонија според Уставот е инокосен орган кој е носител на функцијата. Тој е самостоен и независен орган кој својата работа ја врши врз основа на устав, закон и меѓународни договори.

Народниот правобранител и неговите заменици ги избира Собранието на Република Македонија под услови определени со закон.

Одделението за заштита на правата на децата во рамките на институцијата Народен правобранител е основано **во октомври 1999 година** со одлука на Народниот правобранител, во соработка и со поддршка на Канцеларијата на УНИЦЕФ во Република Македонија. Со Одделението за заштита на правата на децата раководи еден од замениците на народниот правобранител.

Канцеларијата на Народниот правобранител како уставна институција во чии рамки работи Одделението за заштита на правата на децата своите овластувања ги извршува врз основа на Законот за народниот правобранител.

Одделението за заштита на правата на децата е овластено да ги штити уставните и законските права на децата кога им се повредени од страна на органите на државната управа или од други органи и организации што имаат јавни овластувања.

Постапка за заштита на правата на децата се покренува по поднесена претставка, писмено, усно на записник, по телефон или телефакс и по електронска пошта.

Постапка се покренува и по сопствена иницијатива, што е доста чест случај при повреда на правата на децата.

Одделението не е овластено да донесува одлуки и да решава за правата на децата, туку претставува контролен механизам кој ја следи работата на органите пред кои е надлежно да постапува, во поглед на примената на Уставот, законите и меѓународните акти ратификувани во согласност со Уставот на Република Македонија.

При констатација за постоење повреда на некое право на детето Народниот правобранител доставува препораки, предлози, мислења и сугестии како да се реши проблемот и да се отстранат пропустите и неправилностите, со што не само што му се помага на детето да го оствари неговото право, туку им помага и на органите и организациите правилно и законито да ја извршуваат нивната работа. Од досегашното функционирање на Одделението може да се констатира дека најголемиот дел од интервенциите по конкретни предмети, но и на генерално се прифаќаат од надлежните органи.

Одделенито за заштита на правата на децата се уште работи во рамките на националната канцеларија на Народниот правобранител на Република Македонија и функционира на истите принципи, односно е овластено пред се да постапува по конкретни претставки за заштита на поединечни права на децата. Во **2003 година е донесен нов Закон за народниот правобранител**, со кој се зајакна улогата на институцијата и се доразработи постапката пред оваа институција. Во врска со заштитата на правата на децата особено е значајно дека со новиот закон децата и немоќните лица се предвидени како посебна категорија на која Народниот правобранител им обезбедува заштита не само по поднесени претставки, туку и по сопствена иницијатива без за тоа да бара каква било согласност од родителот или старателот. Исто така со новиот закон Народниот правобранител се задолжува да ја следи состојбата со остварувањето на правата на децата на поширок план и да презема мерки за доследно остварување, почитување и унапредување на правата на децата, да ја следи законската регулатива и да дава предлози и мислења за нејзина измена заради усогласување со Уставот и со меѓународните акти, како и да покренува постапки пред Уставниот суд за оцена на уставноста на законите и уставноста и законитоста на другите прописи. Со цел да се зголеми ефикасноста на постапката пред Народниот правобранител со новиот закон се предвидуваат задолжителни рокови за преземење одредени дејствија од Народниот правобранител и рокови во кои надлежните органи се должни да постапат по барањата на Народниот правобранител. Заради зголемување на одговорноста на надлежните органи спрема Народниот правобранител со новиот закон се предвидува обврска на сите функционери што раководат со државните органи, односно со органите на државаната управа на барање на народниот правобранител да го примат веднаш без одлагање. Со новиот закон се предвидува и обврска на надлежните органи по барање на народниот правобранител задолжително да запрат извршување на поединечен акт до завршување на постапката по жалба или до завршување на судска постапка ако се оцени дека со извршувањето на тој акт би настанале неотстранливи штетни последици за децата. Со ова Народниот правобранител и Одделението за заштита на правата на децата добија пошироки овластувања во однос на заштитата на правата на децата, односно со новиот закон се зајакна улогата и значењето на Народниот правобранител, а со тоа и на Одделенито за заштита на правата на децата.

Заради доближување до граѓаните и овозможување сите граѓани од територијата на Републиката полесно да дојдат до Народниот правобранител, врз основа на новиот закон отворени се шест подрачни канцеларии во поголемите градови во државата.

Согласно заклучоците и препораките на Комитетот за правата на детето и согласно Статутот и Стандардите на Европската мрежа на детски правобранители (ЕНОК) во текот на 2007 година покренавме иницијатива за измени и дополнувања на Законот за народниот правобранител, со барање со Законот да се предвиди изричната одредба дека Народниот правобранител обезбедува посебна заштита на правата на децата, да се предвиди обврска дека еден од замениците на Народниот правобранител кои ги избира Собранието на Република Македонија ќе биде задолжен за заштита на правата на децата, да се предвиди законска можност претставка до Народниот правобранител да може да поднесе и дете и да се предвиди законска обврска за заштита на правата на децата задолжително да се формира посебно одделение со кое ќе раководи избраниот заменик на народниот правобранител. Постапката по овие предлози е во тек.

Во натамошниот текст се изнесени констатации и видувања од постапувањето на Народниот правобранител за одделни принципи и права гарантирани со Конвенцијата за правата на детето.

1. Дефиниција на дете (член 1 од Конвенцијата)

Согласно член 1 од Конвенцијата за правата на детето, како дете се третира секое човечко суштество кое нема навршено 18 години живот, ако врз основа на законот кој се однесува на детето полнолетството не се добива порано.

Според Уставот на Република Македонија и законската регулатива како полнолетно лице се третира лице со наполнети 18 години.

Со оглед на тоа што ниту во Уставот ниту во законската регулатива не беше децидно определено дека дете е лице кое нема навршено 18 години, при подготовката на Законот за заштита на децата, се предвиде дека како дете коешто може да остварува одредени права предвидени со овој закон се смета само лице до 18-годишна возраст што е на редовно школување.

Ценејќи дека со ваквата одредба се врши дискриминација на децата што не се на редовно школување, Народниот правобранител интервенираше како дете да се третира секое лице со ненавршени 18 години живот независно дали е на редовно школување или не. Предлозите и сугестиите на Народниот правобранител се прифатија и во донесениот **Закон за заштита на децата** (“Службена весник на РМ” бр. 98/2000) во член 8 како дете се третира секое лице до наполнети 18 години живот, како и лице со пречки во физичкиот и психичкиот развој, односно според измените на овој закон извршени во 2005 година (“Службен весник на РМ” бр.113/2005) лице со пречки во телесниот и интелектуалниот развој до наполнети 26 години живот.

2. Начело на недискриминација

Едно од основните начела на Конвенцијата за правата на детето што го сочинуваат т.н. триаголник на правата е начелото на недискриминација (член 2 од Конвенцијата).

Во Уставот и во законската регулатива во Република Македонија во принцип се гарантира начелото на еднаквост на сите граѓани, па и на децата и се забранува секаков вид дискриминација по кој било основ.

Децата во Република Македонија во начело **формално правно се еднакви** и не е предвидена никаква дискриминација и нееднаквост во остварувањето на правата. Во Република Македонија се уште не е донесен посебен закон за недискриминација, но по иницијатива и предлог на Народниот правобранител во тек е постапка за донесување ваков закон.

Меѓутоа врз основа на поднесени претставки и согледувањата во врска со еднаквите можности за остварување на правата на децата, Народниот правобранител со години наназад констатира дека дел од децата се **дискриминирани** во остварувањето на правата поради **немање еднакви можности за нивно остварување** поради **сиромаштија и невработеност на нивните родители**. Поради сиромаштијата и тешката материјална состојба дел од децата се оневозможени да **посетуваат основно образование** кое е задолжително и треба да биде бесплатно. Меѓутоа и покрај уставната гаранција дека основното образование е бесплатно и иако децата за посетување на основно образование не плаќаат посебни давачки и надоместоци сепак се

изложени на т.н. скриени издатоци (за набавка на учебници и други училишни помагала, за ужинка во училиштата и други давачки како на пр. за искршени прозори, оштетен мебел, во одделни случаи и за одржување на училиштата, за набавка на ученички книшки и сведителства, за облека, обувки, училишен прибор и др.) Овие издадоци за дел од семејствата претставуваат преголем товар поради што не се во можност да ги задоволат сите барања и потреби, па често се одлучуваат да не ги праќаат децата во училиште.

Во поглед на снабдувањето со учебници Народниот правобранител неколку години интервенира до надлежните органи со закон да се предвиди обврска за обезбедување бесплатни учебници и други помагала на децата кои поради тешката материјална состојба во семејството не можат да посетуваат ниту основно образование и да им се помага и на друг начин заради обезбедување соодветна облека и обувки. За жал овие предлози на Народниот правобранител се уште не се прифатени.

Воедно, дел од децата во Република Македонија се дискриминирани поради сиромаштијата **која не овозможува користење највисоко ниво на здравствена заштита**, односно поради немање средства за плаќање соодветна партиципација за користење здравствени услуги и набавка на лекарства некои деца не се во можност да користат одредени здравствени услуги.

За надминување на овој проблеми и обезбедување највисоко ниво на здравствена заштита за сите деца Народниот правобранител неколку години интервенира да се предвидат повеќе можности децата до 18-годишна возраст да бидат ослободувани од секаков вид трошоци за користење здравствени услуги или лекарства, а особено децата кои се наоѓаат во тешка материјална состојба и децата со посебни потреби.

Како резултат на овие интервенции со важечката законска регулатива (Законот за здравствено осигурување) сите деца целосно се ослободени од секаков вид партиципација за користење здравствена заштита кај матичниот лекар, односно во примарната здравствена заштита, за итна медицинска помош на повик и за ортопедски помагала, протези и санитарни материјали изработени од стандардни матријали; а ослободени од сите трошоци се децата до 6 годишна возраст, децата во чие семејство родителите остваруваат постојана парична помош, децата со посебни потреби, децата сместени во установи и душевно болните деца сместени во душевни болници. Воедно децата до 18-годишна возраст кои во текот на една година платиле учество во специјалистичко консултативна и болничка заштита во износ од 60% од просечната месечно остварена плата во Република Македонија во претходната година, се ослободуваат од натамошна партиципација во таа година.

Иако има напредок во обезбедувањето услови и намалување на дискриминацијата на децата во поглед на еднаквите можности за остварување на ова право се уште не се прифатени предлозите на Народниот правобранител децата до 18-годишна возраст да бидат ослободени од партиципација за сите здравствени услуги и сите лекарства.

Дел од социјалните права на децата предвиден со Законот за заштита на правата на децата, е правото на **детски додаток**.

Поранешните законски прописи го ограничуваа ова право само до третороденото дете. Ценејќи дека со тоа се врши дискриминација на децата Народниот правобранител побара измена на овие законски одредби, а тоа беше и една од препораките на Комитетот. Со донесувањето на Законот за заштита на децата во 2000 година се изменија овие одредби со нови кои не предвидуваат ограничување на ова право на децата, меѓутоа овие одредби од Законот подолг период останаа неприменливи во практиката поради

недонесувањето на позаконските акти поради што и покрај донесувањето на овој закон се применуваа старите подзаконски акти што предвидуваат ограничување на ова право за децата родени како четврто, петто и т.н. дете во семејството.

Народниот правобранител подолг период интервенираше да се донесат подзаконските акти укажувајќи на дискриминацијата на децата. Како подзаконски акти беа донесени со големо задоцнување, набрзо се извршија измени на Законот за заштита на децата (“Службен весник на РМ. бр. 17/2003) со кои повторно на одреден начин се изврши ограничување на ова право за одредена категорија на деца од следните причини:

Според одредбите на овој закон детски додаток можат да остварат само децата до наполнети 18 години живот што се на редовно школување, потоа децата чии родители се вработени, корисници на пензиски примања, невработени лица што примаат надоместок поради невработеност, корисници на постојана парична помош, воени инвалиди и корисници на семејна инвалидна, земјоделци, занаетчи, од што произлегува дека право на детски додаток имаат само децата што се на редовно школување и чии родители остваруваат некакви приходи додека **децата што не се на редовно школување и чии родители по ниеден основ не остваруваат некакви приходи немаат право на детски додаток.** Со измените на овој закон се ограничи и висината на детскиот додаток, односно се утврди **максимален износ** што може да го оствари едно семејство, така што независно што семејството има повеќе деца не може да оствари поголем износ од со закон утврдениот, што според Народниот правобранител повторно **дел од децата кои се помногубројни во едно семејство ги исклучува од правото на детски додаток.**

Како посебна категорија дискриминирани деца се **децата на улица** што просат, продаваат ситни предмети или вршат ситни услуги, кои најчесто имаат родители и токму нивните родители ги принудуваат да излегуваат на улица за да обезбедуваат средства за егзистенција на семејството.

Народниот правобранител неколку години интервенираше до надлежните органи за преземање мерки за заштита на правата на децата на улица чии основни права се повредени и загрозени, истакнувајќи дека тие најчесто се злоупотребени од нивните родители, трудово експлоатирани, оневозможено им е правото на образование, загрозено им е правото на живот, на здравствена заштита и повредени им се и други права. Народниот правобранител предложи во законската регулатива да се предвиди оваа категорија деца како посебна кризна група на која треба да и се обезбеди социјална заштита и да се формираат дневни центри преку кои ќе и се помогне на оваа категорија деца и на нивните семејства. Предвидувањето на уличните деца како посебна социјална група беше извршено со донесувањето на **Законот за локалната самоуправа**, но со оглед на тоа што не беше извршена децентрализација на власта овие одредби не беа применети од страна на единиците за локалната самоуправа. Поради тоа во 2004 година со измените и дополнувањата на **Законот за социјална заштита** предвидена е можност општините да обезбедат остварување социјална заштита на децата на улица, како и формирање дневни центри за децата на улица. Преку дневните центри на оваа категорија деца им се обезбедуваат воспитно-едукативни услуги, се врши советуваљшна работа со децата и со членовите на нивните семејства и се организираат културно-забавни и рекреативни активности за да се тргнат овие деца од улиците. Согласно извршените измени на законската регулатива при крајот на **2004 година започна со работа првиот дневен центар** за уличните деца во Скопје каде што се регистрирани најголем број улични деца,

со што се очекува овие деца да се тргнат од улиците, да се вратат во училиштата и да им се обезбеди нивно вклучување во општествениот живот, а во наредниот период се планира отварање и на други дневни центри во местата каде што се регистрирани улични деца.

Во претходниот период на одреден начин беа дискриминирани и **децата жртви на трговијата со луѓе** затоа што не беа третирани како жртви на кои им е потребна посебна заштита, туку како деца во судир со законот и не се преземаа мерки за помош и заштита на правата на тие деца, а трговијата со луѓе и со деца не беше предвидена како посебно кривично дело.

Поради тоа по интервенции на Народниот правобранител во **Кривичниот законик** (“Службен весник на РМ” бр.4/2002) како посебно кривично дело се предвиде трговијата со луѓе, а со поддршка на меѓународната организација за миграција во Министерството за внатрешни работи се отвори прифатилиште за жртвите на трговијата, чија работа се унапредува со ангажирање соодветен стручен тим и се прават напори да се отвори посебно прифатилиште за децата жртви на трговија со луѓе.

Воедно се промени и односот на полицијата кон лицата предмет на трговија со луѓе, особено кон децата предмет на трговијата кои сега се третираат како жртви и им се дава соодветна помош и заштита особено преку прифатниот центар.

Во фаза на донесување е и посебен акционен план со кој се предвидуваат повеќе мерки за заштита и помош на децата жртви на трговијата со луѓе, со што на нормативен и на практичен план се прават напори да се намали дискриминацијата на овие лица.(во меѓувреме е усвоен Акциониот план и спроведени се повеќето од предвидените мерки)

Децата со посебни потреби како категорија на лица која има потреба од посебна заштита беа дискриминирани поради задолжувањето да плаќаат за повеќе здравствени услуги кои многу често треба да ги користат. По интервенција на Народниот правобранител во 2003 година се извршени измени на Законот за здравствено осигурување (“Службен весник на РМ” бр. 31/2003) со кои децата со посебни потреби се ослободуваат од партиципација за користење на здравствените услуги, а со Правилникот за право на ортопедски и други помагала (“Службен весник на РМ” бр.41/2003) децата со посебни потреби се ослободуваат од надоместокот или им се намалува тој надоместок за користење ортопедски и други помагала. Меѓутоа во практиката се уште има поплаки од родителите на овие деца дека не секогаш доследно се почитуваат овие ослободувања за што секако интервенира Народниот правобранител.

Децата со посебни потреби беа дискриминирани и поради нивното невклучување во редовното образование и во предучилишните установи (градинки) заедно со другите деца.

Иако на овој план се постигнати добри резултати се уште е неопходно воведување соодветно адаптиран образовен процес и организациско, техничко и кадровско осовременување на основните училишта. Заради соодветен, нормален и полесен пристап до образовните установи на децата со пречки во развојот, потребно е прилагодување на урбанистичките и сообраќајните решенија кои во некои објекти се уште се пречка за непречено посетување на некои установи од страна на деца со потешки пречки.

За утврдување на состојбата со вклученоста на децата во редовното основно образование во текот на 2006 година Народниот правобранител изврши истражување во поголем број училишта при што утврди доста практични проблеми со кои се соочуваат децата, односно родителите, но и училиштата, со што се отежнува вклучувањето на децата со посебни потреби во основното образование. Поради тоа Народниот правобранител им

препорача на надлежните органи да преземат мерки за ангажирање стручни лица што ќе работат со оваа категорија деца, намалување на бројот на учениците во паралелките заради поединечна работа со овие деца, изнаоѓање нови методи на работа и осовременување и прилагодување на наставните програми и содржини заради полесно совладување, како и други мерки што ќе го олеснат и овозможат завршувањето на основното образование на децата со посебни потреби.

Заради елиминирање секаков вид дискриминација на децата Народниот правобранител предлага:

- да се предвиди задолжителна законска обврска за сите органи, институции и поединци при донесувањето одлуки и преземањето какви било активности што се однесуваат на децата да се почитува начелото на недискриминација на детето по кој било основ, а тоа се очекува да се постигне со донесувањето на посебен Закон за недискриминација;
- да се предвидат и казнени мерки за сите органи, институции и поединци што вршат дискриминација на децата по кој било основ.

3. Најдобар интерес на детето: (член 3, 9, 20 од Конвенцијата)

Иако со законската регулатива во Република Македонија пред се се почитува најдобриот интерес на детето и за создавање услови за користење на правата на детето, сепак неопходно е генерално издвојување на овој принцип во смисла на базичен критериум во креирањето на законската регулатива и предвидување законска обврска за сите субјекти кои со закон се овластени да одлучуваат за правата на детето да се раководат пред се од најдобриот интерес на детето.

Во оваа смисла Народниот правобранител достави предлози за измена и дополнување на законската регулатива во неколку области, а особено препорача овој принцип да биде водечки во семејното право што е прифатено и ова начело е инкорпорирано во Законот за семејството.

Постапувајќи по поднесените претставки Народниот правобранител се грижи пред се за најдобриот интерес на детето во повеќе сегменти:

- При преземањето мерки за **видувањето на детето со родителот кај кого не живее** во прв план се правата на детето, но не се забораваат и правата на родителите;
- При **згрижувањето на детето без родители и родителска грижа**, се настојува секогаш надлежните органи да изнајдат можности детето да го сместат во семејство наместо во установа. За спроведување на ова решение Народниот правобранител предлага на семејствата кои сакаат и ги исполнуваат условите за чување деца без родители или без родителска грижа, државата да им даде поголема материјална и стручна помош, што би ги стимулирало семејствата да прифаќаат вакви деца со што би се избегнало сместување на деца во установи што треба да биде само крајно решение. Во оваа смисла се преземаат повеќе мерки за деинституцијализација и голем број деца, особено деца со посебни потреби кои се земаат од установите и се враќаат во семејството или се сместуваат во згрижувачки семејства. Во таа насока и надоместокот за згрижувачките семејства е зголемен иако се уште е недоволен, поради што е зголемен и бројот на згрижувачките семејства.

- При **определувањето на старател** Народниот правобранител инсистира да се почитува најдобриот интерес на детето и доколку не е поставен старател, а постои таква потреба предлага центарот да постави старател, односно инсистира да се промени старателот доколку работи спротивно на правата и интересите на детето.
- При **посвојувањето**, Народниот правобранител внимава дали доследно се почитува законската регулатива, дали се води сметка за најдобриот интерес на детето и колку се почитува мислењето на детето кое е постаро од десет години бидејќи според законот треба да даде согласност за посвојувањето.

При постапувањето по предметите што се однесуваат на правата на децата, особено на правото на **детето да одржува лични контакти со родителот со кој не живее**, како и генерално во поглед на креирањето на владината политика и во законската регулатива Народниот правобранител инсистира најдобриот интерес на децата да има апсолутен приоритет. Исто така при донесувањето одлуки и преземањето активности што се однесуваат на децата Народниот правобранител се залага секој орган, институција и поединец да се раководат од најдобриот интерес на детето. Постапувајќи по овие предлози во **Законот за семејството** (“Службен весник на РМ” бр 83/2004-Пречистен текст) се предвидени повеќе заштитни одредби за децата во остварувањето на семејните права, а со последните измени на Законот извршени во 2004 година се утврдува обврска при преземањето мерки што се однесуваат на децата особено да се запази најдобриот интерес на децата. Учество и најдобриот интерес на децата се обезбедува и преку предвидената обврска центрите за социјална работа да ги вклучат децата и да го слушнат нивното мислење при уредувањето на одредени прашања, особено при уредувањето на прашањето за одржување лични контакти на детето со родителот со кој не живее, каде родителите често ги користат своите деца.

Заради **обезбедување на најдобриот интерес на децата** Народниот правобранител предложи во законската регулатива да се предвидат **алтернативни мерки за децата во судир со законот**, односно предложи да бидат предвидени и пред се да се преземаат превентивни мерки за заштита на децата во судир со законот, а казните и санкциите да се изрекуваат како последна мерка, односно казните по правило да бидат заменети со алтернативни мерки, а да се превидат и мерки за ресоцијализација. Воедно беше истакнато дека заради соодветна заштита на децата во судир со законот неопходна е **обука на сите лица што работат со деца од ризичните групи и со деца во судир со законот**, како и обука на **медијатори** со цел споровите да се решаваат вонсудски преку медијација меѓу сторителот на делото и оштетениот; и да се предвиди законска обврска на детето во судир со законот во полициската и во судската постапка задолжително да му се обезбеди бесплатна адвокатска помош (во постапка е **донесување Закон за медијација**).

По овие предлози во 2004 година беа извршени измени на **Кривичниот законик** и се предвидени неколку алтернативни мерки што може да им се изречат на малолетните сторители на кривични дела меѓу кои и општокорисната работа која може да се изрече од пет до сто часа кога е потребно со оваа мерка да се изврши влијание врз личноста и поведението на малолетникот. Тука е и условното прекинување на кривичната постапка за одредени дела за кои е предвидена соодветна парична или казна затвор ако малолетникот изразил каење за извршеното дело. Во постапка е и донесување **посебен закон за малолетничка правда** со кој посебно ќе се предвидат

превентивни мерки за заштита на децата во ризик, алтернативните мерки и санкциите, како и мерки за ресоцијализација и рехабилитација што се во најдобар интерес на децата.

(во 2007 година е донесен Законот за малолетничка правда кој ќе почне да се применува од први септември 2008).

4. Учество на детето: (член 12, 13, 14, 15, 17, 40 од Конвенцијата)

Многу важно право на детето гарантирано со Конвенцијата е **правото на учество** кое е дел од правата што го сочинуваат триаголникот на правата. За жал ова право се уште **недоволно се практикува** при донесувањето одлуки што се однесуваат на децата. Заради остварување на ова право Народниот правобранител им укажа на надлежните органи дека во законската регулатива детето треба да се третира како носител на права, односно како субјект и дека треба да се охрабруваат возрасните да ги слушаат децата и да ги вклучуваат во донесувањето одлуки што се однесуваат на нив, со што ќе се обезбеди и почитување на најдобриот интерес на детето.

Според законската регулатива во Република Македонија децата **имаат право да го кажат своето мислење** во следните области: во случај на вонбрачно раѓање детето што има 16 години мора да даде согласност за **признавање на татковство** и може да поднесе тужба за **оспорување на мајчинство**. Дете со наполнети 15 години има **право на вработување** под посебни услови за заштита, ако е во работен однос има право само да располага со платата, но е должно да придонесува за своето издржување, за **промена на име** ако детето има 10 години мора да даде согласност, дете со наполнети 15 години може да има **лична карта и патна исправа**, за вршење на **верски обреди** над дете ако детето има 10 години мора да даде согласност, во случај на **посвојување** дете со наполнети 10 години мора да даде согласност, дете со 16 години може да учествува во кривична постапка како странка и децата во Република Македонија своето мислење го изнесуваат преку класните заедници во училиштата и преку наставничките совети во кои има членови ученици. Меѓутоа и покрај ваквата законска регулатива учеството на децата во одлуките што се однесуваат на нив е повеќе формално и не секогаш децата се сфаќаат сериозно.

Народниот правобранител во поглед на ова прашање единствено може да реагира само кога за одредена одлука изричито со закон е предвидено вклучување на детето, меѓутоа и кога постапува по предметите што се однесуваат на детските права, што најчесто се покренуваат по барање на родители, а многу малку по барање на самите деца. Народниот правобранител секогаш тргнува од интересите на детето и детето секогаш е ставено во преден план се разбира не запоставувајќи ги правата на родителите.

При посетите во училиштата најчесто е констатирано дека на децата им се дава можност да го кажат нивното мислење, кое за жал многу ретко се почитува и работите остануваат непроменети.

Во врска со правото на учество на децата се расправа и на состаноците на ЕНОК каде повеќето членови истакнуват дека децата се уште не учествуваат автономно во разрешување на прашањата што се однесуваат на нивните права и обврски и поради тоа во 2003 година на Годишниот состанок на ЕНОК беше усвоена резолуција за можни начини за вклучување на децата.

Постапувајќи во заштитата на правата на децата во претставките што се однесуваат на правото на детето да одржува лични контакти со родителот со кој не живее, тргнувајќи од Конвенцијата за правата на детето, покрај

залагањето да се почитува пред се најдобриот интерес на детето Народниот правобранител им укажува на родителите дека остварувањето на нормални и непречени контакти на детето со родителот со кој не живее е многу битно за правилниот раст и развој на детето и дека за остварување на ова право, што е потребна заложба не само на надлежните институции, туку и соодветен однос на родителите кои треба да водат сметка за правата и интересите на детето, а не само за своите права и интереси. Народниот правобранител интрвенираше и **за вклучување на децата во ваквите постапки**, односно се залагаше да се слушне нивното мислење и став за остварување на наведеното право, поради што на центрите и на родителите им укажуваше да го слушаат и почитуваат мислењето и ставот на децата во зависност од нивната возраст и зрелост за што предложи и соодветно законско решение.

За надминување на овој проблем и имплементирање на ова право на децата во законската регулатива со измените и дополнувањата на **Законот за семејството извршени во текот на 2004** година се предвидува дека при определувањето на личните односи и непосредните контакти на детето со родителот центарот за социјална работа треба да го информира детето и да ги земе предвид неговите ставови и мислења во зависност од неговата возраст, зрелост и степен на развој и да го извести за можните последици од одлуките. Оваа обврска во одредена смисла се спроведува во практиката, но се уште од одделни институции не е сфатена сериозно и не се изнаоѓаат соодветни начини како детето навистина да го изрази својот став без никакви притисоци од страна на родителите кои најчесто ги инструираат децата.

Воедно, Народниот правобранител предлагаше при донесувањето на Законот за заштита на децата, при донесување и изменување на друга законска регулатива, како и при донесување конкретни одлуки детето да се третира како субјект носител на права и обврски, а не како објект на правата и неговите права секогаш да извираат од правата, статусот и положбата на неговите родители. За жал во овој поглед се уште не може да се изрази задоволство иако во различни области децата се повеќе се вклучуваат со своите мислења. Еден од начините на изразување на ставот и мислењето на децата е преку нивно здружување што е дел од правата гарантирани со Конвенцијата.

Иако не е забрането, во законската регулатива сепак не се предвидени можности и услови за здружување на децата во разни организации заради остварување на нивни заеднички права и интереси. Според сегашната законска регулатива здруженија на граѓани можат да организираат само полнолетни граѓани и не е предвидена можност децата да се организираат во здруженија на граѓани и во други граѓански асоцијации.

Инаку, според податоците со кои располага на Народниот правобранител децата ретко се здружуваат и во училиштата заради заедничко решавање на одредени прашања. Поради тоа Народниот правобранител инсистира во училиштата задолжително да бидат вклучени децата и задолжително да се слушне нивното мислење за сите прашања што засегаат во нивните права и обврски што ги остваруваат во училиштето, односно во процесот на образованието.

Со цел да се слушне мислењето на децата, односно да им се даде можност за нивно учество со нивни предлози и мислења во преземањето мерки на Народниот правобранител во текот на 2004 година со поддршка на Канцеларијата на УНИЦЕФ во Скопје формира т.н. Одбор на деца составен од деца од основното и средното образование од различни заедници што живеат во Република Македонија. Со Одборот на деца се одржуваат редовни средби, се врши обука на децата на која им се презентираат правата гарантирани со

Конвенцијата за правата на детето, со посебен осврт на нивната имплементација во Уставот на Република Македонија и во законската регулатива, се запознаваат со надлежноста и начинот на работа на Народниот правобранител особено на Одделението за заштита на правата на децата, начините на кои можат да се обратат до ова одделение и како Одделението може да ги заштити нивните права.

Децата се запознаваат и со обврските што произлегуваат од Конвенцијата за државата и за нив, но од добиените одговори може да се констатира дека децата многу помалку ги знаат нивните обврски. Поради тоа би требало да се обрне посебно внимание на обврските на децата што произлегуваат од секое право, со цел тие да се едуцираат дека правата не се апсолутни и дека секое право бара исполнување и на соодветна обврска што децата треба да ја знаат и да се трудат да ја почитуваат за да очекуваат почитување на нивните права.

Заради обука на децата за нивните права тие предлагаат задолжително изучување на детските права во редовното основно и средно образование од обучени наставници, со цел нивно оспособување со знаење и вештини за распознавање на правата и обврските и за самозаштита од повреди и злоупотреби. Според мислењето на децата со изучувањето на детските права и обврски и со правилно насочување за распознавање на правата, повредите и злоупотребите, како и со обука на децата за разрешување на конфликти по мирен пат ќе се намалат и конфликтите меѓу децата.

Со предлозите и мислењата на Одборот на деца Народниот правобранител го запозна Министерството за образование и наука и Владата на Република Македонија од каде очекува сериозно да се разгледаат и да се преземат мерки во поглед на измена и дополнување на законската регулатива и нејзината примена, заради создавање соодветни услови за остварување, почитување и заштита на правата на децата.

5. Пристап кон соодветни информации (член 17 од Конвенцијата)

Во поглед на учеството на децата што подразбира и примање на разни информации достапни на децата Народниот правобранител има преземено повеќе активности за заштита на децата од информации штетни за нивниот развој. Со оглед на тоа што насекаде без почитување на закон се рекламираа алкохолот и цигарите побаравме да се забрани рекламирање на овие производи надвор од местата предвидени со закон, односно забрана на нивно рекламирање во средствата за јавно информирање, на билборди или на слични јавни начини достапни до децата. Исто така побаравме со закон да се забрани продажба на цигари и на алкохол во малопродажната мрежа покрај постоечката забрана да се точи алкохол на малолетници во угостителските објекти. Овие поредлози се прифатени во Законот за заштита од пушењето (“Службен весник на РМ” бр.70/2003) во член 4 се забранува рекламирање на цигари во дневниот, неделниот и месечниот печат, како и во други списанија, на радио и телевизија, по пат на филмски дијапозитиви, филмови, паноа, табли, налепници, и други форми на реклами на јавни места. Во Законот за трговијата (“Службен весник на РМ” бр 38/2003) е предвидена забрана за продажба на алкохол и цигари во трговијата на мало на лица под 18 години. Со Законот за угостителската и туристичката дејност (“Службен весник на РМ” бр. 38/2003) забранет е пристап на лица под 18 години во угостителските објекти нокен бар и кабаре. За непочитување на овие забрани предвидени се казни, но во практиката се уште не секаде и секогаш се почитуваат овие забрани иако во сите објекти на видно

место се истакнати. Исто така и во законската регулатива што се однесува на радиодифузната дејност се предвидени соодветни забрани за емитување содржини што штетно влијаат на развојот на децата, но се уште дел од телевизиите, особено приватните, често емитуваат содржини што штетно влијаат на децата.

Според сознанијата на Народниот правобранител, овие законски забрани не се почитуваат секогаш доследно поради што надлежните инспекциски служби треба да се поактивни во преземањето мерки и казнувањето на субјектите што не се придржуваат на наведените забрани, а со цел за заштита на децата од штетното влијание на алкохолот и цигарите.

Исто така има појави преку средствата за јавно информирање да се пласираат информации, а и дезинформации што **штетно влијаат на децата**. Народниот правобранител интервенираше поради објавени слики на деца заболени од разни тешки заболувања во средствата за јавно информирање укажувајќи дека една од обврските на државата предвидена со Конвенцијата за правата на детето, е да го поттикнува развојот на основните насоки за заштита на детето од сите информации штетни за неговата благосостојба и за неговото физичко и ментално здравје, како и да обезбеди заштита на детето од повреди на неговата приватност и изнесување информации што можат да му наштетат на угледот и на неговиот приватен живот.

Народниот правобранител интервенираше и да се преземат соодветни мерки од страна на Советот за радиодифузија против одредени телевизиски куќи поради пласирање информации дека во одредено училиште секое второ дете се дрогира, кој факт без претходна проверка на вистинита беше пласиран во јавноста како потврден, со што беа повредени правата на децата, особено со оглед на тоа што информациите не беа потврдени, односно беа негирани.

На овој план потребна е обука на новинарите и предвидување и изрекување казни мерки за повреда на правата на децата со објавување информации штетни за нивниот психофизички развој.

6. Опстанок и развој (член 6, 7, 8, 9, 18, 19, 20, 24, 27 од Конвенцијата)

Народниот правобранител како институција надлежна за заштита на правата на децата се залага на секое дете да му се обезбедат услови за безбеден живот, слобода и лична сигурност, а тоа значи дека државата треба да создаде материјални и правни можности на секое дете да му се обезбеди дом, храна, родителска љубов, соодветен животен стандард, највисоко ниво на здравствена заштита и заштита од сите видови злоупотреби, насилство и запоставување.

При донесувањето на Законот за заштита на децата Народниот правобранител интервенираше да се предвиди законска обврска на државата на секое дете да му се гарантира и да му се обезбеди минимум животен стандард при што детето да биде третирано како субјект и носител на правото, а не неговите родители. Овој предлог не е прифатен, иако државата преку разни социјални облици на заштита се обидува да му помогне на секое семејство. Во некои семејства што живеат само од социјална помош или поради неисполнување одредени формални услови не можат да остварат ниту социјална помош е доведено во прашање остварувањето на основните права на децата, односно оневозможен е нивен правилен раст и развој.

За да се обезбеди нормален опстанок, раст и развој на секое дете Народниот правобранител се залага на секое дете да му се овозможи да живее

со неговите родители, но да се создадат услови родителите да можат материјално да го издржуваат своето дете, а тоа значи државата да преземе мерки за вработување на родителите, на секое семејство да му обезбеди соодветен станбен простор за пристоеен и нормален живот; спрема родителите што не се грижат за своите деца, ги запоставуваат и злоупотребуваат да се преземат сите можни мерки за да се подобри нивниот однос кон децата, да им се подобри материјалната состојба и тие да се едуцираат со цел да се грижат и да ги почитуваат правата на децата, а доколку сите можни мерки не помогнат да им се ограничи, а во крајни услови и да им се одземе родителското право, се разбира доколку тоа е најдобар интерес на децата.

7. Идентитет на детето(член 7, 8 од Конвенцијата)

Во Република Македонија се уште има голем број деца што не се запишани во матичната евиденција, особено деца родени во домашни услови чие раѓање родителите не го пријавуваат иако имаат законска обврска да го направат тоа. Постапувајќи по вакви претставки Народниот правобранител изнаоѓа начини ако е детето родено во Република Македонија да се запише во матичната евиденција и досега сите поднесени пртставки за остварување на ова право беа позитивно решени.

За да се надмине овој проблем и да се натераат родителите да го пријавуваат раѓањето на децата особено заради утврдување и зачувување на идентитетот на секое дете и создавање услови за непречено остварување на правата, Народниот правобранител предложи да се допрецизираат и конкретизираат законските одредби за запишување на раѓањето на детето во матичната евиденција, особено ако тоа не го сторат родителите во рок предвиден со закон. Исто така предложено е да се предвидат казни за родителите што без оправдани причини не го пријавиле раѓањето на нивните деца во законски определениот рок.

8. Стандард на живеење (член 26, 27 од Конвенцијата)

Република Македонија преку социјалната заштита и преку спроведување на одредена политика за вработување се обидува на секое дете да му обезбеди соодветен животен стандард, но голем број деца живеат во семејства со доста низок стандард кој не е доволен за задоволување на основните потреби и права.

Република Македонија преку законската регулатива и преку разни стратегии и програми прави напори за вработување на родителите и обезбедување соодветна заработка согласно работата што ја вршат; но поради недоволниот економски развој на државата се уште голем број на граѓани немаат можност да се вработат, а поради тоа не се во можност да обезбедат соодветен животен стандард на своите деца.

Заради социјална и материјална поддршка на семејствата со Законот за социјална заштита и Законот за заштита на децата се предвидени повеќе видови на социјална помош, детски додаток или посебен додаток за децата со посебни потреби, опрема за новороденче и други видови на социјална и материјална поддршка на семејствата.

Меѓутоа со оглед на големиот број корисници на социјална и друга материјална помош од државата помошта што ја добиваат граѓаните, односно семејствата е минимална и не овозможува достоинствен живот за секое дете.

Поради тоа Народниот правобранител им укажува на надлежните органи социјалната и друг вид материјална поддршка од државата да се доделува само на семејства кои навистина имаат реална потреба од таква помош без разни формални пречки и ограничувања и да се создадат материјални услови таа поддршка да биде во висина која ќе обезбеди задоволување на основните елементарни и егзистенцијални права.

Еден вид социјална поддршка за децата чии семејства немаат доволно средства за егзистенција е детскиот додаток или посебниот додаток за деца со посебни потреби. Меѓутоа како што споменавме сите деца не се изедначени во остварувањето на правото на детски додаток затоа што детски додаток можат да добијат само децата што се на редовно школување и само децата чии родители остваруваат некакви приходи, додека децата што не се вклучени во редовното образование или чии родители не се вработени и не остваруваат надоместок поради невработеност, не се пензионери, или приматели на друг вид пензиски и инвалидски примања или немаат приходи од земјоделство или занаетчиство, или примаат парична социјална помош не можат да остварат детски додаток.

Народниот правобранител во повеќе наврати интервенираше овие права децата да ги остваруваат без никаква дискриминација, односно сите деца во семејството и остварувањето на ова право да зависи од материјалните можности на родителите и од потребите на децата, што значи секое дете чии родители немаат можност да обезбедат доволно средства за егзистенција и за задоволување на основните права на децата да може да оствари право на детски додаток, поточно при остварувањето на ова право да не се создава нееднаков третман на децата. Според Народниот правобранител детскиот додаток би требало децата да го остваруваат лично, односно надлежните органи да водат сметка како се трошат овие средства и дали се наменети за задоволување на основните потреби на детето, а износот на тие додатоци да биде во висина што навистина ќе обезбеди услови за нормална егзистенција на детето и задоволување на неговите основни права и потреби.

9. Здравствена заштита (член 23, 24 од Конвенцијата, член 39, 43 од Уставот на Република Македонија)

Со Уставот на Република Македонија на секој граѓанин му се гарантира правото на здравствена заштита, а условите и начинот на остварување на ова право е уредено со Законот за здравствена заштита, Законот за здравствено осигурување и со посебни програми на Владата на Републиката. Ова право се остварува преку :

- бесплатни здравствени услуги за сите деца до 18 години кај матичниот лекар и во итната медицинска помош и делумно задолжување за плаќање на здравствените услуги во специјалистичко-консултативните и болничките услуги;
- со редовни систематски прегледи и преземање превентивни мерки за заштита на здравјето на децата;
- обезбедување здрава вода за пиење;
- обезбедување здрава и правилна исхрана за секое дете особено со мерки за доење на новороденчињата;
- преземање мерки за здрава животна средина, кои за жал не се преземаат секогаш благовремено и во практиката не даваат соодветни резултати ;

- посебен здравствен третман и мерки за рехабилитација за децата со посебни потреби кои се ослободени од каква било партиципација;
- со развивање мрежа на дневни центри за децата со пречки во развојот низ целата република заради згрижување, едукација, социјализација на децата, како и обезбедување материјална поддршка и давање соодветна стручна помош на родителите, односно лицата што се грижат за овие деца ;
- со спроведување на процесот на деинститулизиција при што голем број деца особено деца со посебни потреби се извадени од установите во Република Македонија и се вратени во нивните семејства или се сместени во други семејства.

Според предлозите на Народниот правобранител заради обезбедување највисоко ниво на здравствена заштита, како што е предвидено со Конвенцијата за правата на детето, неопходно е:

- да се предвидат повеќе можности за ослободување на децата од какви било трошоци за користење на сите видови здравствени услуги и сите потребни лекаства, особено за децата со посебни потреби и за децата кои поради тешката материјална состојба или поради неплатени придонеси немаат средства и можност за користење одредени здравствени услуги;
- Во текот на 2004 и 2005 година во одделни периоди се појави недостиг од лекаства во клиниките за лекување на децата заболени од малигни заболувања. За надминување на овој проблем Народниот правобранител интервенираше да се изнајдат начини и да се упростат постапките за набавка на овие лекови со цел обезбедување доволни количини на лекаства особено за потешките и хроничните заболувања кај децата пред се при болничкото лекување и за да не бидат принудени родителите лекаствата самостојно да ги набавуваат од странство иако најчесто немаат средства за тоа. Поради недостиг на лекови во аптеките што паѓаат на товар на Фондот за здравствено осигурување, односно се на т.н. „позитивна листа,, Народниот правобранител интервенираше овие лекови да се обезбедуваат во секое време во доволни количини за да не бидат принудени родителите да ги купуваат со свои средства иако лековите треба да бидат на товар на Фондот.
- да се предвиди законска обврска за регистрирање и следење на ризично родени деца и на деца со пречки во развојот и да се воспостави единствен Републички регистар на ризично родени деца и деца со пречки во развојот со цел благовремено давање соодветна здравствена заштита;
- да се врши постојана обука и едукација на стручните лица кои на кој било начин даваат здравствени услуги на деца, особено на деца со пречки во развојот.

10. Социјална заштита (член 26 од Конвенцијата, член 1, 8, 35, 40, 41, 42 од Уставот на Република Македонија)

Согласно Уставот, Република Македонија е социјална држава која на секој граѓанин му гарантира социјална заштита и социјална сигурност. За остварување на оваа уставна гаранција со Законот за социјална заштита и Законот за заштита на децата се предвидени повеќе форми на социјална

поддршка од државата на семејствата што не се во можност сами да си обезбедат егзистенција. Но поради големиот број невработени граѓани кои, иако се работоспособни не можат да најдат соодветно вработување голем е и бројот на корисници на разни видови социјална помош поради што социјалната помош е минимална и не овозможува задоволување ниту на основните егзистенцијални потреби на семејствата, па и на децата. Поради тоа има деца кои не посетуваат основно образование само поради немање материјални средства, а немаат услови ниту за задоволување на другите елементарни потреби.

Со цел да се постигне одредено ниво на социјална заштита и социјална сигурност на децата Народниот правобранител преку годишните извештаи што ги доставува до Собранието и преку други посебни информации упатени до Владата на Република Македонија и до ресорните министерства укажува и препорачува:

- Републиката да ги преземе сите можни мерки за социјална заштита и поддршка на децата заради остварување на нејзиниот уставен карактер како социјална држава и да создаде услови за остварување на темелната вредност на Уставот за хуманизам, социјална правда и солидарност, а во таа смисла пред се да создаде услови за вработување на сите работоспособни граѓани.
- На секое семејство кое нема никакви извори на средства за егзистенција да му се обезбеди социјална заштита што на секое дете ќе му овозможи нормален раст и развој. За тоа е неопходно државата при креирање на буџетската политика да го има предвид најдобриот интерес на децата и на децата да им даде апсолутен приоритет, а тоа во моментот подразбира зголемување на социјалната помош која државата им ја дава на семејствата, зголемување на детскиот додаток и другите надоместоци за социјална поддршка на семејството, односно на децата;
- Детскиот додаток да го добиваат сите деца до 18 години живот зависно од материјалните можности на семејството, а не само децата што се на редовно школување и чии родители остваруваат некаков приход;
- Да им се обезбеди посебна социјална и здравствена заштита на децата на улица ако причина за нивното присуство на улицата и просењето е тешката материјална состојба на семејството;
- Надоместокот што го остваруваат децата со посебни потреби да се определува зависно од потребите на детето за редовна здравствена заштита, снабдување со лекови или друг вид терапија, соодветна исхрана, потреба од помагала и сл.;
- Да се предвиди можност за користење посебен надоместок и за децата чии родители работат со скратено работно време, особено за деца чии родители не се вработени токму поради потребата од постојана грижа за дете со пречки во развојот;

11. Право на образование (член 28, 29, 30 од Конвенцијата, член 44, 46 од Уставот на Република Македонија)

Со цел да се оствари уставната гаранција за задолжително и бесплатно образование за секое дете државата треба:

- да создаде не само нормативни, туку и практички услови и еднакви можности за образование на сите деца и да предвиди стимулативни мерки за посета на основното образование;
- да создаде материјални и практични услови за вистинско бесплатно основно образование како што е гарантирано со Конвенцијата за правата на детето и со Уставот на РМ; (Во меѓувреме со Законот за средно образование се вовеле и задолжително бесплатно средно образование).
- да предвиди законска обврска за материјална и друга поддршка за деца кои не посетуваат основно образование поради тешката материјална состојба на семејството; (по дополнителни интервенции на народниот правобранител оваа сугестија начелно е прифатена и за тековната година се обезбедени средства, но проблемот системски се уште не е решен).
- да создаде еднакви просторни и други технички можности за образование во сите училишта, затоа што во дел од училиштата нема ниту елементарни услови за престој и за одржување на настава, а во последниот период поради нерасчистените односи во процесот на децентрализацијата дел од училиштата се соочуваат и со недостиг на средства за одржување, особено за затоплување, со што се доведува во прашање изведувањето на наставата и се загрозува безбедноста и здравјето на децата;
- да ги вовеле човековите права во формалното образование по претходна анализа за состојбите во изучувањето на човековите права во формалното образование во РМ;
- да ја промени законската регулатива која треба да обезбеди системски промени во образовниот процес насочени кон почитување и практикување на човековите права и слободи со дефинирање на основните принципи за концептот на човековите права и заштитните механизми ;
- воведувањето на човековите права во образовниот процес ја налага потребата и од обучен кадар што подразбира подготовка на кадар во високообразовните институции и едукација на целокупниот наставен кадар;
- изучувањето на човековите права да започне во предшколските установи и да продолжи во сите степени на образование, прилагодено на возраста на децата;
- во образовниот процес да се посвети посебно внимание на воспитниот карактер на образованието;
- да се разработи забраната за физичко и психичко малтретирање на децата во училиштата и да се предвидат соодветни санкции спрема наставниците што вршат физичко и психичко малтретирање на децата во училиштата, односно дефинирање што претставува физичко, а што психичко малтретирање и предвидување обврска за забрана за вршење на дејност од наставно лице што физички и психички ги малтретира децата.

Според констатациите на Народниот правобранител против наставниците што вршат физичко или психичко малтретирање на децата ретко се преземаат мерки, не се реагира бгловремено или се преземаат благи мерки, односно најчесто парично се казнуваат, ретко се суспендираат од работа, а уште поретко против нив се покренуваат постапки за кривична одговорност, што секако доведува насилството на децата во училиштата се уште да е присутно.

Децата членови на Одборот што работи со Народниот правобранител истакна дека има наставници кои често физички и особено психички ги малтретираат децата, но дека ретко против нив се преземат некакви мерки, односно најчесто децата се казнуваат заради непочитување на дисциплината.

Во поглед на остварувањето на правото на образование Одборот на деца истакна повеќе проблеми и даде предлози, односно беше наведено дека наставните програми се преобемни, поради што децата не се во состојба соодветно да ги совладаат на час и имаат многу домашни задачи, со што им се ограничува правото на одмор, игра и релаксација. Воедно децата истакнаа дека наставата по поголем број предмети е доста досадна, а наставниците немаат методи и начини да ги заинтересираат и вклучат децата во наставата заради полесно совладување на материјалот. Поради тоа беше предложена примена на интерактивна настава со целосно вклучување на децата секој час со право и можност за дискусии, прашања и изнесување нивни мислења.

12. Образование на децата со посебни потреби

На нормативен план овој проблем е надминат, односно тргнувајќи од одредбите на Конвенцијата, државата создава услови за вклучување на децата со пречки во развојот во редовното образование, бидејќи во законската регулатива се утврдени условите за вклучување на децата со пречки во развојот во образовниот процес. Така децата со пречки во развојот, согласно член 48 од Законот за заштита на децата, треба да бидат вклучени и во детските градинки во групи со одреден број на деца и со нив да се работи врз основа на посебни програми. Исто така, според член 61 од овој закон во основните училишта може да се организира забавишна група и за деца со пречки во развојот, а според член 26 од Законот за основното образование со посебни наставни планови и програми се организира и остварува воспитно-образовната дејност за учениците со пречки во психо-физичкиот развој, при што според член 27 од Законот основното училиште треба да се овозможи образование на учениците со посебни образовни потреби.

Од изнесеното недвосмислено произлегува интенцијата на Република Македонија да ги вклучи во образованието особено во основното образование и децата со пречки во психичкиот и физичкиот развој, при што тие можат да бидат организирани во посебни паралелки или посебни училишта, но зависно од степенот на попреченост можат да бидат вклучени и во редовното образование со другите деца.

За поуспешно спроведување на овој процес треба да се надминат проблемите и со наставниот кадар, односно да се ангажира обучен кадар што ќе работи со оваа категорија деца, затоа што моментално во најголем број случаи наставниците што работат и со ваква категорија деца не се доволно обучени за соодветна работа со овие деца и за изнаоѓање најсоодветни методи за вклучување на овие деца во средината.

Вклучувањето во образованиот процес на децата со посебни потреби и унапредувањето на предучилишното образование и воспитание на децата со посебни потреби со нивно вклучување во предучилишните установи и со ангажирање обучен кадар ќе придонесе поуспешно вклучување на децата со посебни потреби во општественото живеење:

Заради поуспешно вклучување на децата со посебни потреби во редовното образование неопходно е:

- воведување соодветен адаптиран образовен процес, организациско, техничко и кадровско осовременување на основните училишта,

- издавање учебници за децата со посебни потреби зависно од видот на попреченоста во развојот;
- промени во средното образование во поглед на изборот на занимања за децата со посебни потреби што одговараат на побараувањата на пазарот на работна сила.
 - подобрување на урбанистичките и сообраќајните решенија за полесен пристап на децата со посебни потреби до образовните установи;
 - предвидување на приоритети при упис во високообразовните установи на децата со посебни потреби со ослободување од секаква партиципација и со соодветно прилагодување на наставата за оваа категорија лица.

13. Заштита на децата од злоупотреба и насилство (член 19, 32, 34, 35, 36, 37 од Конвенцијата)

Заштитата на децата од секаков вид насилство е уредена со повеќе закони.

Со **Законот за заштита на децата** (член 9) е збрането **психичко или физичко малтретирање, казнување или друго нечовечко однесување или злоупотреба на децата**. Меѓутоа оваа законска одредба не е разработена, односно не е дефинирано што би претставувало физичко, а што психичко малтретирање и освен парични казни не се предвидени други казни за лицата што вршат ваков вид насилство над децата.

Заради заштита на децата **од семејно насилство** со измените на **Законот за семејството** (“Службен весник на РМ” бр. 38/2004) се предвиде изрична забрана на секаков вид насилство меѓу членовите на семејството без оглед на пол и возраст, при што центарот за социјална работа беше задолжен да преземе соодветни мерки секогаш кога има сознанија дека се врши семејно насилство над дете. Со оглед на тоа што во случај на семејно насилство над дете, детето најчесто се издвојува од семејството и се сместува во друго семејство или во установа, со што според Народниот правобранител се предизвикува дополнителна траума за детето, при донесувањето на наведените измени на Законот беше предложено во случај на континуирано насилство над дете наместо детето од семејството да се отстрани лицето што врши насилство и да се упати во соодветно советувашиште со цел да го поправи своето однесување. Овој предлог на Народниот правобранител е прифатен и ваква мерка е предвидена, но може да ја изрече само суд. Досега ваква мерка не е предложена ниту изречена, а не се формирани ниту посебни советувашишта кои би работеле со лицата што вршат семејно насилство. Поради тоа Народниот правобранител цени дека е потребно:

- изнаоѓање практични можности во случај на континуирано насилство над дете од страна на член на семејството насилникот да се издвои од семејството, а не детето. Лицето што врши насилство покрај казната да биде упатено и на стручна помош за подобрување на неговото однесување;
- да се води посебна евиденција за децата изложени на насилство во семејството, а центрите за социјална работа или посебни советувашишта што би се формирале, континуирано да вршат надзор над родителското право и да работат на стручен план со детето и со семејството заради надминување на траумите;
- да се предвидат заштитни механизми за спречување на насилството меѓу децата особено да се преземаат соодветни мерки во

образованието и доследно да се применуваат законските забрани за рекламирање, продавање и точење алкохол на малолетници за посета на ноќните локали од страна на малолетници за да се намали агресивното однесување на децата кое често е предизвикано поради употреба на алкохол;

- да се создадат достапни услови и можности за спортување и рекреација на младите со цел тие да се отргнат од угостителските објекти и од алкохолот.

(Во текот на 2006 година Народниот правобранител спроведе истражување во врска со семејното насилство над децата и институционалната заштита, при што утврди недостатоци во законската регулатива и проблеми во практичната примена на постојните законски решенија.

Имено, утврдивме дека семејното насилство над децата со Законот и во практиката не се третира како посебен вид насилство за чие спречување треба да се преземат и специфични мерки, затоа што на децата треба да им се обезбеди посебна заштита. Заради надминување на одредени проблеми и пропусти во законската регулатива и во работата на центрите за социјална работа за сузбивање на семејното насилство над децата и обезбедување реална и добра заштита на децата жртви на семејно насилство, Народниот правобранител доставувајќи ги податоците од спроведените истражувања упати повеќе предлози и препораки до Владата на Република Македонија и до Министерството за труд и социјална политика. Народниот правобранител особено препорача да се изврши измена на Законот за семејството, со издвојување и посебно дефинирање на семејното насилство над дете и да се предвидат и посебно да се дефинираат мерките што ги преземаат центрите и судовите за заштита на децата жртви на семејно насилство, како и да се прецизира начинот и постапката за спроведување на изречените мерки, особено за спроведување на привремените мерки изречени од судот. Со цел обезбедување стручна помош и поддршка на децата жртви на семејно насилство е предложено со законот да се утврди обврска за центарот и за судот да формираат посебен стручен тим кој ќе постапува кога жртва на семејно насилство е дете. Тоа значи и постоење стручен тим во центарот за социјална работа или во прифатилиште, што ќе обезбеди соодветен психосоцијален третман заради надминување на траумите кај детето. Исто така, заради полесно надминување на траумите од насилството по правило детето да не се издвојува од семејството, туку да се одвои лицето што го врши насилството, особено ако условите за опстанок со другите членови во семејството се добри и може да придонесат за полесно надминување на траумите кај детето. За таа цел е неопходно итно отворање на предвидените советувашишта заради создавање практични услови за одвојување на лицето што врши насилство и обезбедување услови за негов третман за подобрување на неговото однесување. Меѓутоа со цел сузбивање или намалување на семејното насилство над децата неопходно е и преземање превентивни мерки за заштита на децата од овој вид насилство, особено при постоење индиции и предизпозиции дека детето може да стане жртва на семејно насилство, односно отстранување на причините наместо лекување на последиците. За таа цел секако дека е потребно и посторого казнување на сторителите на семејно насилство, односно да се има посериозен пристап кон овој вид насилство и да се спроведуваат брзи и ефикасни судски постапки. Воедно, неопходна е и едукација на службените лица во центрите за социјална работа кои работат со оваа категорија на деца и на судиите кои постапуваат во ваквите случаи и преземање на сите можни мерки за подигање на свеста кај секој граѓанин, институција и на општеството воопшто за пријавување на семејното насилство кое треба да се осудува, а не да остане табу тема која се чува само во кругот на семејството.

Министерството за труд и социјална политика доставаувајќи го своето мислење по препораките на Народниот правобранител ја информира Владата на Република Македонија дека истражувањето е доста исцрпно и дека содржи податоци за реалната состојба во Републиката во врска со семејното насилство над децата, при што ги прифати сите предлози и препораки на Народниот правобранител и според сознанијата во тек се измени и дополнувања на законската регулатива и се преземаат мерки за соодветна практична примена на законската регулатива од страна на центрите за социјална заштита).

Со Законот за основно образование и Законот за средно образование е забрането физичко и психичко малтретирање на учениците, но и во овие закони не е дефинирано што претставува физичко, а што психичко малтретирање и освен парични казни за прекршок не се предвидени други мерки.

Како што е истакнато погоре, според изјавите на децата членови на Одборот и на учениците при посетите на основните и средните училишта, како и врз основа на поднесени претставки посебен проблем во областа на образованието е истакнато физичкото, а особено психичкото малтретирање од страна на наставниците поради што децата предлагаат да се изврши истражување колку наставниците физички и психички ги малтретираат децата и законски да се дефинира што претставува физичко, а што психичко малтретирање, како и да се предвидат соодветни и построги санкции за наставниците кои често практикуваат вакви методи на воспитување. Санкциите би делувале не само репресивно, туку и превентивно за спречување и намалување на случаите на насилство врз децата, а како посебна мерка да се предвиди забрана за вршење образовна дејност од наставно лице кое применува методи на физичко и психичко малтретирање на децата во училиштата.

(За утврдување на фактичката состојба со физичкото и психичкото насилство над децата во образованието Народниот правобранител во текот на 2006 и 2007 година изврши анкетирање на околу 5000 ученици од поголем број основни училишта, при што констатира дека се уште има појава на физичко и психичко насилство над децата во училиштата и дека не се преземаат соодветни мерки за сузбивање на оваа појава. Народниот правобранител упати препораки и предлози за соодветно дополнување на законската регулатива и за преземање конкретни мерки за спречување на насилството над децата во училиштата и за казнување на стрителите, по кои се уште не се преземени конкретни мерки од страна на надлежните органи).

14. Заштита на децата од трговија со деца (член 34,35 од Конвенцијата)

Република Македонија се уште се третира само како транзитна земја за трговија со луѓе, па и со деца, но исто така јавната свест за оваа појава не е доволно развиена и не се утврдени механизми и начини за откривање и заштита на децата евентуални жртви на трговијата со луѓе со потекло и предмет на трговија во Република Македонија. Иако неофицијално се зборува за постоење трговија со деца во Република Македонија, што е особено истакнато од невладините организации, досега не е пријавен ниту еден таков случај во Министерството за внатрешни работи и во центрите за социјална работа.

Со оглед на тоа што трговијата со луѓе не беше предвидена како посебно кривично дело по интервенција на Народниот правобранител, други

институции и невладините организации со измените и дополнувањата на Кривичниот законик (“Службен весник на РМ” бр. 4/2002), е предвидено посебно кривично дело трговија со луѓе и како потешок облик на ова кривично дело е трговијата со малолетници, за што е предвидна казна затвор од најмалку 5 години.

Заради посебна заштита на децата жртви на трговија со луѓе од страна на владината Национална комисија за борба против трговијата со луѓе формирана е посебна подгрупа од стручни лица од државните институции и од невладиниот сектор за изработка на Акционен план за борба против трговијата со деца со кој се предлага преземање повеќе мерки на нормативен и практичен план. Како член на подгрупата беше и одговорниот заменик на народниот правобранител за заштита на правата на децата кој предложи, а подгрупата прифати заради надминување на овој проблем и заштита на децата во ризик на нормативен план да се предвидат:

- мерки за намалување на сиромаштијата, односно гарантирање и обезбедување минимум средства за егзистенција на семејствата што имаат малолетни деца, на кои преку вработување или на друг начин не можат да им се обезбеди остварување средства за егзистенција, особено преземање социјални мерки за семејства кај кои се идентификувани деца жртви на трговија или на друг вид присилна работа поради тешката социјална положба;
- соодветен систем за идентификација и регистрирање на децата на улица или на децата трудово експлоатирани и преземање соодветни мерки за нивна заштита со сместување во дневните центри и со помош и едукација на децата и на нивните родители, како и со поврзување на дневните центри со образованите установи заради вклучување на овие деца во редовното образование;
- мерките што ќе се преземаат спрема оваа категорија деца надвор од дневниот центар (во семејството, училиштето и пред други институции да бидат под постојан надзор на социјален работник и психолог;
- да се утврди законска обврска за формирање прифатилишта за децата жртви на трговија во кои треба да биде ангажиран мултидисциплиниран стручен тим обучен да им даде соодветна и правилна помош и заштита на децата жртви на трговија. Во прифатилиштето да бидат ангажирани строго доверливи и посебно обучени лица и местополжбата на прифатилиштето да биде позната само на одреден круг лица кои имаат обврска да преземаат соодветни мерки за заштита на децата (**Закон за социјална заштита**);
- да се предвидат посебни мерки децата жртви на трговија или на друг вид присилна работа да се вклучуваат во образовните установи и да се врши нивна рехабилитација и ресоцијализација.
- да се врши задолжителен надзор над родителското право од страна на центрите за социјална работа над семејства каде постојат индикации и опасност од вклучување на децата во трговија или во друг вид присилна работа;
- децата жртви на трговија по давањето прва помош во прифатилиштето и нивно подготвување да се вратат во нормалниот живот да се вратат во сопственото семејство доколку тоа е способно правилно да се грижи за натамошниот развој на детето, со постојан надзор од мултидисциплинарен стручен тим;
- доколку нема услови за враќање на детето во неговото семејство како приоритено решение да се предвиди сместување во друго семејство кое е посебно обучено за грижа со ваква категорија на деца за кое

- државата треба да обезбеди посебна материјална и стручна поддршка за вршење на наведената работа;
- на децата жртви на трговија што се без родители или родителска грижа или се деца од друга држава задолжително да им се определи старател (**Закон за семејството**);
 - трговијата со деца да се предвиди како посебно кривично дело и да се предвиди казна и за обид за вршење на ова кривично дело, а како квалификуван облик на ова кривично дело да се предвиди ако делото е извршено од родителите на детето (**Кривичен законик**);
 - задолжително да се обезбеди бесплатна правна помош во преткривичната и кривичната постапка во која жртви се деца;
 - сослушувањето на децата жртви на трговија да биде во посебна соодветно и приемливо опремена соба во присуство на посебно обучени за работа со оваа категорија на деца судија, социјален работник, психолог и адвокат (**Закон за кривична постапка**);
 - со воведување на човековите права како задолжителна содржина во наставните планови и програми во сите степени на основното и средното образование децата да се оспособат со знаења и вештини за самозаштита од сите видови повреди и злоупотреби (**Законите што се однесуваат на основното и средното образование**).

Акциониот план за заштита на децата жртви на трговијата со луѓе е изработен од подгрупата во 2004 година и е прифатен од Националната комисија за борба против трговијата со луѓе во 2005 година, а се очекува да го прифати и Владата на Република Македонија која потоа ќе биде должна да создаде нормативни и практични услови за спроведување на зацртаните мерки и задачи со што би требало да се искорени или барем да се намали трговијата со деца (Во меѓувреме е усвоен Акциониот план и дел од предложените мерки се спроведуваат особено во поглед на законската регулатива).

15. Семејна и друг вид грижа за децата

Во Уставот на Република Македонија и законската регулатива е предвидена обврска за посебна грижа, заштита и помош на децата пред се од страна на нивните семејства, но и од државата.

Во сите акции кои ги преземаат државата, родителите, институциите и сите останати субјекти задоволувањето на елементарните потреби на децата би требало да биде приоритет. Тоа значи на секое дете да му се обезбедат минимум средства за егзистенција, да му се овозможи да се образува, да му се даде здравствена заштита, да му се создадат услови да живее со неговите родители во среќа, љубов и разбирање, со цел да се овозможи целосен и сообразен развој на неговата личност.

За правата и обврските на децата и за нивниот развој пред се треба да се грижат нивните родители. Меѓутоа влошувањето на економските и социјалните проблеми во Република Македонија ги погодија и семејствата намалувајќи ги нивните материјални можности за задоволување на егзистенцијалните потреби, а цената на сиромаштијата, социјалната и економската транзиција превисоко ја плаќаат децата.

Со оглед на тоа што семејството е најбитно за развојот на децата затоа што во рамките на семејство децата ја откриваат културата, вредноста и нормите на општеството во кое живеат, на семејството му се дава посебно место во развојот и опстанокот на децата при што со соодветни мерки на

државата се создаваат услови децата да живеат со своите родители, односно да не бидат одвоени од родителите, освен кога е тоа во најдобар интерес на детето, односно кога нивните родители ги запоставуваат или ги злоупотребуваат.

Меѓутоа голем број на семејства во Република Македонија не се во можност да обезбедат елементарни услови за опстанок и развој на децата поради нивната невработеност и сиромаштија. За да се оствари правото на живот што секое дете го стекнува со самото раѓање државата со давање материјална поддршка на овие семејства прави напори да создаде услови кои ќе овозможат опстанок и развој на детето (член 6 од Конвенцијата). Поради се поголемиот број на невработени се зголемува и бројот на социјално загроени семејства за кои со Законот за социјална заштита се предвидени повеќе права, но давањата од страна на државата се многу минимални и не секогаш овозможуваат подобрување на социјалната состојба на одделни семејства.

Заради грубо запоставување и злоупотреба на децата од страна на нивните родители со Законот за семејството и со Кривичниот законик, покрај казните предвидни се и услови и можности за ограничување и одземање на родителското право, но во практиката оваа мерка се уште ретко се применува. Народниот правобранител инсистира центрите за социјална работа соодветно и редовно да ја извршуваат законската обврска за надзор над вршењето на родителското право кое поради кадровски и други организациски проблеми се уште не се спроведува редовно и во секое семејство каде што има потреба од надзор. Народниот правобранител инсистира децата одвоени од нивните родители поради претходно наведените причини да се сместуваат во друго соодветно семејство, а само како крајно решение во установа. Со цел да се изнајдат повеќе и посоодветни семејства што ќе прифаќаат и згрижуваат деца државата материјално ги стимулира, но тоа се уште не е доволно. Исто така лицата што згрижуваат деца не се третираат како вработени со соодветна заработувачка која ќе овозможи остварување на правата на децата и нормален раст и развој што доколку се утврди ваков статус ќе има можност за избор на повеќе згрижувачки семејства.

Едно од правата на децата во семејството е правото на детето да одржува лични контакти со родителот со кој не живее. Поради тоа што ова право се уште отежнато се остварува пред се поради опструкции и инструирање на децата од страна на родителите, но доста често и поради неактивност и неблагоприятно преземање мерки од центрите за социјална работа најголем број од поднесените претставки до Народниот правобранител се однесуваат на ова прашање. Посебен проблем во остварувањето на ова право на децата се тешкотиите во извршувањето на актите на центрите за социјална работа за остварување на правото на детето да одржува лични контакти со родителот со кој не живее во случај кога остварувањето на ова право го попречува еден од родителите.

Поради тоа Народниот правобранител предлага извршувањето на решенијата за остварување на личните контакти меѓу детето и родителите во случај кога има отпор и други проблеми да се спроведуваат од посебно стручно обучени лица и ова право да се остварува без преземање мерки кои би го изложиле детето на разни стресни и трауматски ситуации. Sprema родителите кои без оправдани причини го попречуваат остварувањето на ова право да се преземаат соодветни советодавни и казнени мерки, но перманентно да се работи со вакви родители, а посебно внимание и посебен третман да имаат децата што се злоупотребуваат од едниот или другиот родител и се инструираат за негативен став и однос кон другиот родител. Во таа смисла со примената на одредбите од измените на Законот за семејството извршени во

2004 година, со кои се предвидени повеќе мерки што овозможуваат остварување и почитување на правото на детето да одржува лични контакти со двајцата родители и да не се злоупотребува тоа право на штета на интересите на детето, во 2005 година намален е бројот на претставките поднесени до Народниот правобранител. Меѓутоа и покрај законски предвидените мерки за остварување на ова право на детето родителите често се обидуваат преку изигрување на законските одредби да го ограничат или оневозможат остварувањето на ова право на детето.

Народниот правобранител сепак цени дека овие измени на законската регулатива обезбедуваат подоследно остварување на правото на детето за одржување лични контакти со родителот со кој не живее.

Посебен проблем при остварувањето на ова право се и долготрајните судски постапки за развод на бракот и за доделување на децата, затоа што често се прекинуваат врските меѓу детето и едниот родител, а по разводот и доделувањето на детето тешко се ревоспоставуваат тие контакти и често поради инструираност од родителот кај кого живеело детето одбива да контактира со другиот родител.

За надминување на ваквата состојба центрите за социјална работа сметаат дека постапките за развод на брак, особено за доделување на децата не треба да бидат дел од парничните постапки, туку да се спроведуваат посебни итни постапки од специјално обучени судии кои ќе имаат чувство за правата и најдобриот интерес на детето. За таа цел се предлага формирање посебни семејни судови. Дел од проблемите во остварувањето на правото на детето да одржува нормални редовни контакти со родителот со кој не живее се и нарушените семејни и меѓусебни односи на родителите. Во вакви случаи центарот за социјална работа за заштита на правата на децата може родителите и детето да ги упати во посебни советувалишта кои треба да им помогнат на родителите да ги надминат конфликтните односи, а детето да ги надмине траумите поради несоодветниот однос на родителите. Но во Република Македонија не постојат специјализирани советувалишта што редовно ќе работат со проблематичните семејства и деца. Исто така, во случај на нарушени односи центарот за социјална работа може детето, едниот или двата родители да ги упати во посебна стручна здравствена установа, а во моментот тоа е Заводот за ментално здравје. Но често родителите имаат одбиваат да одат на третмани или да ги носат децата во Заводот за ментално здравје. Поради тоа се предлага во рамките на центрите за социјална работа или во рамките на заводите за ментално здравје да се формира посебно стручно одделение за брак и семејство во кое би биле вклучени повеќе стручни профили од различни области каде бесплатно би се вршеле услугите затоа што многу често родителите поради немање доволно средства не ги посетуваат заводите за ментално здравје.

Заради вклучување на децата во донесувањето на одлуките за одржување на личните контакти со родителот со кој не живеат со измените и дополнувањата на Законот за семејството се предвидува дека при уредувањето на ова прашање центарот за социјална работа треба да го информира детето и да ги земе предвид неговите ставови и мислења во зависност од неговата возраст, зрелост и степен на развиток и да го извести за можните последици од одлуките. Согласно овие законски одредби Народниот правобранител води сметка за остварување и почитување на ова право на децата, при што во одделни случаи им укажуваше на центрите за социјална работа дека е потребно не само да се вклучат децата со свои мислења за донесување на овие одлуки, туку дека треба да му се посвети должно внимание на тоа мислење и на потребите и интересите на детето.

Според изјавите на одговорните лица од Центарот за социјална работа во Скопје децата со наполнети 12 години се вклучуваат во донесувањето на одлуките за одржувањето на личните контакти затоа што се цени дека зависно од нивната зрелост и способност се во состојба да оценат што е најдобро за нив, но според констатациите на центарот за социјална работа во најголем број случаи децата нивните мислења ги даваат под притисок од едниот родител и често се инструирани, што е утврдено преку посебен тест што го пополнувале децата.

Државата треба поконтинуирано да презема мерки за почитувања на принципот двајцата родители да имаат заедничка одговорност за подигањето и развојот на детето, односно да им стави до знаење на родителите дека тие ја имаат главната одговорност за подигањето и развојот на детето и дека детето е нивна основна грижа.

Децата не само во семејството, туку и од страна на заедницата треба да се третираат како субјекти со свои права и обврски и родителите треба да сфатат дека децата не се нивна сопственост, туку индивидуи кои имаат право на свое мислење, односно личности кои во процесот на своето созревање имаат право да донесуваат одлуки за сопствената благосостојба. Меѓутоа во законската регулатива и во практиката се уште не е во целост инкорпориран овој принцип, туку во одделни случаи децата не се самостојни носители на права и најчесто нивната состојба и нивните права зависат од состојбата на нивните родители.

Тргнувајќи од уставната обврска на Републиката да обезбедува посебна грижа на семејството и посебна заштита на семејството, мајчинството и децата, Народниот правобранител се залага центрите за социјална работа кои со закон се овластени да вршат надзор над родителското право посебно внимание да му обрнат на вршењето на надзорот кај родителите чии деца се социјално или воспитно запуштени, занемарени или се на улица. Надзорот над родителското право треба да се врши пред се заради заштита на личноста на детето, неговите права и интереси. Надзорот над родителското право всушност претставува правен инструмент за остварување на правата на детето во однос на родителите. Надзорот над родителското право му дава можност на центарот за социјална работа да презема соодветни мерки за заштита на детето со кои не би требало да се обезбеди само сигурност за детето, туку и да се поттикне создавањето услови за позитивен развој на детето со подобрување на амбиентот во кој живее. Во вршењето на надзорот на родителското право центарот може да презема превентивни и репресивни мерки. Целта на превентивните мерки е да се создадат нормални односи меѓу родителите и децата, односно со преземањето на превентивните мерки треба да им се помогне на родителите правилно да го развиваат и воспитуваат детето, за која цел Центарот може да ги предупреди родителите за недостатоците во развојот и воспитувањето на децата или да ги упати во соодветно советувашиште или некоја друга здравствена, социјална или воспитна установа која може да им даде потребен совет (член 85 од Законот за семејството). Меѓутоа во практиката е согледана потребата од постоење на посебни советувашишта што би им помагале на семејствата што имаат некакви проблеми во поглед на грижата и воспитувањето на децата. Во моментот стручна помош на ваквите семејства им даваат стручните тимови во центрите за социјална работа.

Репресивните мерки центарот треба да ги преземе кога се загрозени правата на децата од страна на нивните родители со цел да се остварат субјективните права на детето кои се пандан на должностите на правата на родителите. Доколку во постапката пред центарот се утврди дека се загрозени правата на детето, односно доколку родителите го запоставуваат детето во

поглед на чувањето и воспитувањето или кога постои опасност за неговиот правилен развој и одгледување центарот може времено да го одземе детето од едниот родител и да го довери на чување на другиот родител или да го одземе детето од двајцата родители и да го довери на чување на друго лице или установа. Како запоставеност во однос на чувањето и воспитувањето може да се смета и ако родителите не го спречуваат детето или дури го присилуваат да скита по улици и да се оддаде на питање, не се грижат да оди редовно на училиште, му даваат лош пример со своето поведение или не му создаваат работни навики и сл. Сериозна опасност пак за правилниот развој и одгледување на детето може да претставува кога родителите не се грижат за облекувањето и исхраната на детето, го остават болно без лекарска помош, не се грижат за неговата хигиена и хигиената во домот и други околности кои укажуваат на потребата за заштита на правата на детето. Одземањето на детето од родителите не би требало да се сфати како казна за родителите, туку како мерка за заштита на правата и интересите на детето.

Доколку родителите ги поправат своите постапки (а за тоа треба да се преземат сите можни мерки) и со тоа престанат основите за одземање на детето, детето треба да се врати на родителите со цел да се реинтегрира во семејната средина, односно да му се овозможи да живее со неговите родители, што е едно од основните права гарантирани со Конвенцијата за правата на детето.

Во случај на злоупотреба на детето или грубо занемарување на вршењето на родителското право и должност, на родителот би требало да му се одземе родителското право со решение на судот, а по претходно прибавено мислење на центарот за социјална работа. Оваа мерка е една од најстрогите мерки и треба да се примени само во крајни случаи кога сите други средства се исцрпени, на пример кога родителот го злоупотребува своето дете со тоа што свесно постапува спротивно на интересите на детето до таа мерка што се загрозува физичкиот и психичкиот развој на детето. Тоа постои кога родителот го наведува детето да прави кривични дела, го спречува детето да оди на училиште, го присилува да пита, да краде или да се проституира, како и да врши насилство, сексуално го злоупотребува, физички го малтретира и му нанесува телесни повреди, го тера на тешка и присилна работа или грубо го занемарува вршењето на родителското право, не се грижи за детето и не ги задоволува неговите основни животни потреби. Во практиката се уште ретко се покренуваат постапки за одземање на родителското право.

Народниот правобранител цени дека преку соодветен стручен кадар центрите за социјална работа треба почесто да ги посетуваат семејствата кои имаат проблеми со грижата и воспитувањето на децата и несоодветно го вршат родителското право, при што при тие средби би требало да се едуцираат родителите за правата на децата и за последиците од непочитувањето на правата на децата и несоодветното вршење на родителското право.

16. Заштита на деца во судир со законот (член 37, 39, 40, од Конвенцијата, член 12, 13, 14 од Уставот на Република Македонија)

На детето, со оглед на неговата физичка и ментална незрелост, му е потребна посебна грижа и заштита вклучително и правна заштита кога тоа е во судир со законот, бидејќи во крајна линија и во таков случај детето е жртва или на семејните прилики или на околината или пак на целокупните општествени односи.

Современите услови на живеење, транзициските промени во општественото живеење, се поголемата сиромаштија и други фактори на современото општество доведуваат до појава на категории на деца изложени на ризик, кои како резултат на околностите во кои живеат, се наоѓаат под притисок да го прекршат законот и да бидат вовлечени во криминални дејствија. За да не дојдат во ситуација да го прекршат законот или кога веќе го прекршиле на овие деца не можат да им помогнат само казните и санкциите, туку пред се државата мора да презема превентивни мерки. Со цел децата да се едуцираат и правилно да се насочи нивниот развој неопходно е и обезбедување на воспитниот карактер на образованието во училиштата, што треба да придонесе децата да се развијат во личности кои ќе ги знаат нивните права и обврски и ќе научат да ги почитуваат правата на другите. Тоа секако подразбира задолжително воведување во наставните планови и програми содржини што се однесуваат на човековите порава, односно на правата на децата. Исто така заради правилен однос на родителите кон децата државата мора да изнајде начини покрај едукацијата на децата и за едукација на родителите, а тоа може да се реализира преку медиумите со емитување разни емисии со едукативен карактер, преку невладиниот сектор и преку разни модели за спроведување доживотно образование на граѓаните.

Децата што го прекршиле законот имаат пред се потреба од помош и заштита, со цел да им се укаже дека тоа што го сториле не е добро ниту за нив ниту за општеството. Ним треба да им се помогне да го поправат однесувањето и да се отргнат од криминалот, а со преземање мерки за ресоцијализација и рехабилитација да се заштитат од повторно навлегување во деликвентни однесувања.

За да им се помогне на децата и да се намали деликвенцијата, според Народниот правобранител казната и санкцијата не се секогаш единственото и најефикасното решение, туку е потребно да се преземаат повеќе алтернативни мерки, затоа што искуствата на земјите што применуваат алтернативни мерки наместо казни тврдат дека тоа ги чини многу помалку од затворите и установите и не остава многу простор за повисока стапка на повторување на деликвенција, туку токму спротивното.

Според Европските правила за санкции и мерките во општествената заедница (Препорака бр, П.92) (16) изрекувањето и извршувањето на алтернативните санкции и мерки кај сторителот треба да го развијат чувството за одговорност кон заедницата воопшто и кон жртвите. Како една од алтернативните мерки воведена по предлог на Народниот правобранител е општо корисната работа. Кога станува збор за општо корисната работа треба да се истакне дека малолетникот останува во контакт со сите вообичаени механизми на социјалната контрола. Подобрувањето на чувството на одговорност на детето е всушност една од основните цели на оваа мерка, затоа што сите мерки што се преземаат спрема децата треба да водат кон натамошен развој на способноста за одговорен избор и активност. Со избегнување на социјалната изолација на децата што се врши при издржувањето на малолетничкиот затвор или други мерки што се издржуваат во установа, на децата им се олеснува нивното прилагодување во општеството, а на тој начин се обезбедува и подобра заштита на општеството особено на жртвите.

Тргувајќи од ваквите ставови, како што е погоре истакнато, Народниот правобранител предложи во законската регулатива спрема децата во судир со законот да се предвидат и алтернативни мерки што е прифатено, а со измените на Кривичниот законик како алтернативни мерки се предвидени општо корисната работа и условното ослободување од казната. За жал, се уште не е

изречена ниту една алтернативна мерка спрема малолетник поради недонесување одредени подзаконски акти или други закони за извршување на овие мерки, но и поради субјективните сфаќања на судиите и другите субјекти дека тие мерки нема да го намалат деликвентното однесување на децата. Поради тоа во моментот не може да се утврди влијанието на овие мерки.

Основен фактор кој најмногу влијае на поведението на детето е семејството. Токму поради тоа и децата во судир со законот не би требало секогаш да се одделат од семејната средина, односно треба да се изнајдат алтернативни мерки за нивно останување во семејството, но притоа треба и на семејството да му се обезбеди соодветна материјална и стручна помош. Доколку не е можно детето да остане во неговото семејство, односно ако тоа не е во негов најдобар интерес, пред се би требало да се смести во друго семејство, а не во установа, затоа што само во топла семејна средина ќе биде заштитено и на најдобар начин ќе му се помогне да се развие во правилна личност. Но за да имаме семејства што би прифатиле деца кои се во судир со законот државата мора да предвиди стимулативни мерки на материјален, едукативен и стручен план.

За да му се помогне на детето сторител на казниво дело и на жртвата како алтернативна мерка би требало да се предвиди и медијацијата во која ќе се соочат и сторителот и жртвата и заеднички ќе се обидат да ги одбегнат негативните последици од стореното дело и ќе се договорот за надоместокот на штетата, без притоа да се водат долготрајни судски постапки. За воспоставување на медијацијата како начин на решавање на споровите, во тек е постапка за донесување посебен закон. Воедно, малолетничката правда во која треба да бидат вклучени превентивните мерки, санкциите и алтернативните, односно казнените мерки, како и мерките за ресоцијализација треба да биде опфатена со посебен закон кој е исто така во постапка на донесување.

Во таа смисла Народниот правобранител смета дека е неопходно:

- забрзување на постапката за донесување на Законот за малолетничка правда(во меѓувреме е донесен Законот за малолетничка правда);
- во малолетничката правда, односно во заштитата на децата во судир со законот да бидат вклучени превентивните мерки, санкциите и алтернативните мерки и мерките за ресоцијализација (во донесениот Закон за малолетничка правда предвидени се превентивни мерки и мерки за ресоцијализација);
- да се изврши обука на сите лица што работат со деца од ризичните групи и со деца во судир со законот, обука на медијатори со цел споровите да се решаваат вонсудски преку медијација меѓу сторителот на делото и оштетениот;
- да се предвиди законска обврска на детето во судир со законот во полициската и во судската постапка задолжително да му се обезбеди бесплатна адвокатска помош (со Законот за малолетничка правда предвидена е ваква можност).

Донесени или изменети и дополнети закони по предлог на Народниот правобранител - Одделение за заштита на правата на децата

1. Донесен е Законот за заштита на децата;

2. Извршени се измени и дополнувања на Законот за семејството, во поглед на семејното насилство и доуредено е прашањето за одржување лични контакти на детето со родителот со кој не живее;
3. Извршени се измени и дополнувања на Законот за здравствено осигурување, во поглед на ослободување од трошоци за здравствени услуги на децата со посебни потреби;
4. Извршени се измени и дополнувања на Кривичниот законик со предвидување посебно кривично дело „Трговија со луѓе,“ и воведување на алтернативни мерки;
5. Во Законот за локална самоуправа, децата на улица предвидени се како посебна социјална група на која треба да и се обезбеди социјална заштита;
6. Извршени се измени на Законот за социјална заштита и децата на улица третирани се како посебна социјална категорија и предвидено е формирање на дневни центри за децата на улица;
7. Извршени се измени на Законот за забрана за пушење со кои се забранува рекламирање цигари;
8. Извршени се измени на Законот за угостителска дејност и Законот за трговија со кои е предвидена забрана за рекламирање алкохол, продажба на алкохол и цигари на деца и забрана деца да посетуваат ноќни локали.

Во текот на 2007 до Министерството за труд и социјална политика доставени повеќе предлози за измени и дополнување на Законот за заштита на децата, во поглед на: структурата и содржината на Законот кој според народниот правобранител треба да ги содржи основните права на децата; децата да се третираат како носители на права и како посебни субјекти; да се гарантира и обезбеди минимум средства за соодветен животен стандард на секое дете; да се даде можност и право на секое дете кое нема доволно средства за егзистенција на детски додаток и да не се врши дискриминација на децата; со законот јасно да се изрази и да се разработи принципот на недискриминација на децата, да се предвиди обврска во сите постапки и при донесување на сите одлуки што се однесуваат на децата; да се слушне мислењето и ставот на детето; да се забрани самоволно и незаконско мешање во приватниот и семејниот живот на децата да се зоздадат правни претпоставки и да се обезбедат посебни буџетски средства за бесплатно основно образование; да се разработат случаите и карактеристиките на физичкото и психичкото малтретирање на децата и да се предвидат построги казни за стрителите на такви дејствија особено во установите и училиштата; да се создадат правни и материјални претпоставки за обезбедување највисоко ниво на здравствена заштита на децата со предвидување на ослободување и олеснителни услови за користењето на сите здравствени услуги и лекарства; да се предвидат можности за зголемување на наталитетот кај децата со предвидување стимулативни мерки за секое новородено дете.

**Статистички податоци за работата по претставки поднесени до
Народниот правобранител 2000 -2005 година**

2000 година

Во 2000 година поднесени се вкупно 48 претставки кои се однесуваа на:

1. Остварување право на одржување лични контакти на детето со родителот со кој не живее-----	7
2. Доверување дете на чување и грижа и старателство-----	9
3. Остварување права во образование-----	9
4. Социјална и здравствена заштита и детски додаток-----	12
5. Права на деца со посебни потреби-----	2
6. Малтретирање деца во полициска постапка-----	3
7. Семејно насилство и друг вид насилство и злоупотреба -----	4
8. Права на деца без родители-----	1
9. Други права-----	1
Вкупно-----	48

2001 година

Во 2001 година поднесени се вкупно 47 претставки кои се однесуваа на:

1. Остварување право на одржување лични контакти на детето со родителот со кој не живее-----	15
2. Остварување права во образование и предшколски установи----	6
3. Здравствена и социјална заштита -----	7
4. Упис во матична евиденција-----	2
5. Семејно насилство, злоупотреба, малтрет. во полициска пост.---	3
6. Доверување дете на чување и грижа и старателство-----	3
7. Трудова експлоатација на деца -----	1
8. Плаќање алиментација-----	1
9. Права на деца во установи-----	2
10. Издавање патни исправи на деца-----	2
11. Други права-----	5
Вкупно-----	47

Констатирани повреди и остварено право-----	23
Не е констатирана повреда-----	24

2002 година

Во 2002 година се поднесени вкупно 64 претставки кои се однесуваа:

1. Остварување право на одржување лични контакти на детето со родителот со кој не живее-----	20
--	----

2. Вршење на родителското право-----	2
3. Доверување на дете на чување и грижа-----	2
4. Плаќање на алиментација-----	2
5.Згрижување на дете во друго семејство , во установа-----	3
6.Определување на старател-----	3
7. Упис во матична евиденција-----	5
8. Семејно насилство и запоставување на деца-----	3
9. Остварување права во образование и предшколски установи (немање средства за набавка на учебници, лоши услови во училиштетето, преместување од едно во друго одделение, насилство, упис, градинки/	-10
10.Детски додаток и други надоместоци и социјална заштита-----	4
11. културни и спортски права-----	1
12. Други права-----	9
 Вкупно-----	 64
 Констатирани повреди и остварено право-----	 37
Не е констатирана повреда-----	27

2003 година

Во 2003 година поднесени се вкупно 62 претставки кои се однесуваа:

1. Остварување право на одржување лични контакти на детето со родителот со кој не живее-----	15
2. Семејни и родителски права-----	8
3. Старателство-----	1
4. Упис во матичната евиденција-----	5
5. Остварување право на детски додаток-----	3
6. Остварување права во образованието-----	6
7. Образование на деца со посебни потреби -----	1
8. насилство во училиштата и предучилишните установи-----	1
9. Дискриминација -----	2
10. Злоупотреба и насилство-----	5
11. Издавање патна исправа на дете без согласност на другиот род-----	1
12. Надоместоци на деца, социјална заштита-----	7
13. Здравствена заштита-----	3
14 Други права-----	4
 Вкупно-----	 62

Констатирани повреди и остварено право-----	30
Не се констатирани повреди -----	32

2004 година

Во 2004 година се поднесени вкупно 47 претстваки кои се однесуваа:

1. Остварување право на одржување лични контакти на детето со родителот со кој не живее -----	14
2. Упис во матичната евиденција-----	8

3. Остварување право на детски додаток-----	3
4. Остварување права во образованието-----	6
5. Насилство во училиштата и предучилишните установи-----	4
6. Ширење на информации штетни за развојот на децата-----	2
7. Семејно насилство-----	1
8. Издавање патна исправа на дете без согласност на другиот родител -----	2
9. Надоместоци на деца, социјална и здравствена заштита-----	5
10. Несоодветно полициско постапување-----	1
11. Вонбрачен живот на малолетно лице со полнолетно-----	1

Вкупно----- 47

Констатирани повреди и остварено право по интервенција на Народниот правобранител -----	24
Не е констатирана повреда-----	23

2005 година

Во текот на 2005 година поднесени се вкупно 64 претставки од кои:

1. Остварување право на одржување лични контакти на детето со родителот со кој не живее -----	28 претставки
2. Семејно насилство-----	7 претставки
3. Остварување право на детски додаток-----	6 претставки
4. Остварување права во образованието-----	5 претставки
5. Насилство во училиштата и предучилишните установи-----	7 претставки
6. Вклучување на децата со посебни потреби во образ.-----	1 претставка
7. Упис во матичната евиденција-----	2 претставки
8. Остварување други права-----	5 претставки
9. Издавање патна исправа на дете-----	1 претставка
10. Сексулана злоупотреба на дете од возрасен-----	1 претставка
11. Постапка за раскинување на посвојување-----	1 претставка
Вкупно-----	64 претставки

Констатирани повреди и остварено право по интервенција на Народниот правобранител -----	25
Не е констатирана повреда -----	29
Постапката се уште е во тек-----	10

НАРОДЕН ПРАВОБРАНИТЕЛ